

Sionistinio judėjimo tendencijos Lietuvos Respublikoje (1918 - 1940)

Santrauka

Beveik penkiasdešimt metų lietuviškoje historiografijoje vyravo diametraliai priešinga sionizmo samprata lyginant su vyravusia Vakarų pasaulyje. Informacijos trūkumas iškraipė sionizmo istoriją Lietuvoje: sumenkinamas jo vaidmuo žydų socialiniame, politiniame gyvenime arba, atvirkščiai, pabrėžiama, kad jau savo gyvenimo būdo, tradicinio išauklėjimo požiūriu Lietuvos žydai buvo natūralūs sionizmo šalininkai.

Šio straipsnio tikslas - atskleisti esmines sionistinio judėjimo tendencijas Nepriklausomos Lietuvos Respublikoje (1918-1940). Straipsnyje yra tyrinėjama: kokios sionistinės organizacijos veikė tarpukario Lietuvoje, kokie buvo pagrindiniai jų tikslai bei veiklos bruožai, kokie veiksniai lėmė sionizmo įsitvirtinimą ir neginčytiną įtaką Lietuvos žydų bendruomenei.

I.

Žydų nacionalinio politinio judėjimo - sionizmo - pavadinimas yra kilęs iš žodžio "Sionas", kuris reiškia kalno pavadinimą, ant kurio buvo pastatyta Jeruzalės šventykla. Jau ankstyvojoje žydų istorijoje šis pavadinimas tapo Jeruzalės ar *Eretz Israel* sinonimu, o po pirmojo šventyklos sugriovimo (2500 m. pr. Kr.) Sionas žydų tautos sąmonėje įsitvirtino kaip istorinių tautos namų pavadinimas. Vilties grįžti į Pažadėtąją žemę simbolis liko tik kaip mistinis religinių maldų elementas. Tik XIX a. antroje pusėje Sionizmo terminas įgijo politinį turinį ir įkūnijo politinį judėjimą, kurio tikslas buvo sukurti politinius namus žydų tautai istoriniuose tautos namuose, t.y. atkurti valstybę Palestinos žemėje. *Chivat Cion* (grįžimo į Sioną) idėjos - iš "subjektyvaus žydų sąmonės veiksnio" virtimas į "objektyvų žydų istorijos veiksnį" - sutampa su tautinių išsivadavimo sąjūdžių laikotarpiu. Todėl nacionalizmo istorijoje sionizmas atsiduria minėtų sąjūdžių eilėje, ir turi specifinių bruožų,

nors "neiškrenta" iš bendrųjų judėjimus jungiančių tendencijų. E. Gellneris tai įvardijo kaip žinomiausio diasporos nacionalizmo pavyzdį.¹ XIX a. tautinių sąjūdžių kova už politinę tautų nepriklausomybę rėmėsi bendros kalbos, teritorijos, istorijos ir kultūros veiksniais, vienijusiais etnines bendruomenes. Sionizmas jau pagal "išviršinius" požymius netilpo į "normalaus" nacionalinio sąjūdžio rėmus, nes sionizmo ideologai numatė minėtų veiksmų įgijimą kelyje, siekiant atgaivinti tautinę vienybę ir atkurti valstybę. Žydų savęs identifikavimas esant vienos tautos nariais negalėjo remtis papročiais, gyvenimo būdu ir netolima istorine praeitimi, kuri buvo romantizuojama ir iškeliamą kitų tautinių judėjimų. Todėl sionizmo formavimasis ir jo idėjų sėkmė priklausė ne tik nuo žydų padėties *diasporoje*, santykių su juos supančia visuomenės dauguma, asimiliacijos tendencijų, bet ir nuo istorinės tradicijos išlaikymo.

II.

Politinio Sionizmo pagrindėju ir pradininku yra laikomas Austrijos žydas Teodoras Herzlis ir jo veikalas *Judenstaat*. Tačiau net anksčiau nei pasirodė minėta knyga ir įvyko pirmasis Sionistų Kongresas Bazelyje (1897 m.) panašios idėjos nepriklausomai viena nuo kitos brendo Vokietijos, Rusijos ir kitų šalių žydų intelektualinėje aplinkoje.² “Žydų padėties klausimas” buvo ypač aktualus Vidurio-Rytų Europos regione, nes čia telkėsi gausiausias žydų bendruomenės, kur skirtingai nuo Vakarų Europos valstybių nebuvo populiaros asimiliacinės tendencijos. Būtent Vidurio-Rytų Europos regione sionistinės idėjos gavo realią atspirtį praktiniam jų įgyvendinimui, ir sionistinis sąjūdis tapo masiniu žydų judėjimu.

Sionizmo judėjimas etninėje Lietuvoje neprasidėjo su atskirų sionizmo krypčių įforminimu III-jame XX a. dešimtmetyje. *Chovavei Cion* (Siono mylėtojų draugijos) būreliai įvairiose Lietuvos vietovėse kūrėsi jau paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Naujos idėjos, skleidžiamos daugiausia užsienyje studijavusių ir gyvenusių kylančio judėjimo aplinkoje, buvo populiaros daugiausia nedideliuose miesteliuose – *shtetliuose*, tradicinėse žydų bendruomenėse. 1887 m. birželio mėn. Druskininkuose vyko II-asis minėtos draugijos suvažiavimas. Lietuvos sionistų judėjimas priklausė Pasaulinei sionistų sąjungai, todėl Lietuvos žydų atstovai dalyvavo jau pirmame Sionistų Kongrese. Litvakai (Lietuvos žydai: *Moshe Leib Lilienblum, David Gordon, Max Emanuel Mandelstamm, Cvi Hirsh Schapira, Yitzhak Goldberg, David Volfsohn*), buvo žinomi ne tik tarp Lietuvos žydų, bet ir pasaulyje kaip žmonės, daug prisidėję prie pasaulinio sionizmo ideologijos kūrimo, idėjų propagavimo ir praktinio jų įgyvendinimo, Pasaulio Sionistų kongresuose

pasiūlę įkurti: Nacionalinį žydų fondą, kuris supirkinėtų žemes Palestinoje steigiamoms žemės ūkio komunoms - kibucams; Kolonijinį žydų banką, kuris platintų savo akcijas *šekel* (senovės Judėjos piniginių vieneto pavadinimas); sionistų vėliava patvirtinti baltą audeklą su dviem išilginėmis žydromis juostomis, tarp kurių būtų žydra šešiakampė žvaigždė - Karaliaus Dovydo skydas; įkurti hebrajų universitetą Jeruzalėje.³

III.

Paskelbimas apie atkuriamą Nepriklausomą Lietuvos valstybę kartu žymi ir naujo Lietuvos žydų istorijos etapo pradžią. 1917 m. garsioji Balforo deklaracija, skelbusi apie žydų politinių namų įkūrimą Palestinoje, bei 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijos metu žydų delegacijų komitetui įteikta Lietuvos Respublikos vyriausybės deklaracija, kurioje buvo pasakyta, kad žydai turi visas politines, pilietines ir tautines teises atsikūrusioje Lietuvos valstybėje, žadėjo Lietuvos žydams pilnateisį statusą jų gyvenamoje valstybėje ir kartu suaktyvino įvairių žydų politinių partijų bei judėjimų veiklą.

Žydai Lietuvoje dažnai suvokiami kaip vienalytė bendruomenė. Tačiau ji, gal net labiau nei visos kitos tautos, buvo susiskaldžiusi, ir tai atsispindėjo idėjinėje, politinėje pasaulietinių ir religinių partijų bei organizacijų, hebraistų ir jidišistų tarpusavio kovoje. Sionizmo sąjūdis Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, nebuvo monolitinis judėjimas. Jis buvo susiskaldęs į konkuruojančias politines sionistines gruputes, daugiau ar mažiau įtakingas skirtingais laikotarpiais, diskutuojančias dėl sionizmo tikslų bei metodų, santykio su Lietuvos valstybe. Neretai vienos šeimos nariai priklausydavo skirtingoms sionistinėms kryptims. Dėl įtakos Lietuvos žydų

bendruomenėms sionistinės partijos taip pat kovojo su politinėmis kryptimis: folkistine demokratine ir religine ortodokسية, išsikristalizavusiomis viešajame žydų gyvenime po I Pasaulinio Karo. Lietuvos sionistai, suskilę į daugybę partijų, organizacijų, draugijų, idėjiniu-politiniu aspektu atstovavo keturioms pagrindinėms sionizmo kryptims: *bendrajam sionizmui, socialistiniam sionizmui, religiniam sionizmui ir revizionistiniam sionizmui*.

1918 m. pabaigoje Vilniuje įvykusi *bendrujų sionistų* konferencija sujungė Lietuvoje veikusias sionistų organizacijas į vieną Lietuvos sionistų sąjungą. Pagrindiniai sionistų tikslai buvo susiję su žydų rengimu persikėlimui į Palestiną, hebrajų kalbos ir tautinės kultūros puoselėjimu. Tačiau savo tikslų įgyvendinimą jie suprato ne kaip vienerių metų darbą, todėl logiškai paaiškinama yra tai, jog žydai sionistai jungėsi į Lietuvos valstybės politinį gyvenimą, aktyviai dalyvaudami žydų tautinės autonomijos kūrimu, kultūrinio ir ekonominio gyvenimo pertvarkyme. Didžiausią įtaką III dešimtmečio pradžioje Lietuvos žydų bendruomenėms turėjo dvi sionistinės partijos: jau minėti *bendrieji sionistai* ir *sionistai socialistai*. *Bendrujų sionistų* partija, save laikiusi nuosaikiai liberalios pakraipos partija, jungė žymią įtakingų žydų inteligentijos, žinomų visuomenės veikėjų dalį. Žydų atstovai, sutikę įeiti į Laikinąją Lietuvos valstybės Tarybą savarankiškai, t.y. nedeleguodami jokios partijos ir vėliau patekę į pirmosios vyriausybės sudėtį, buvo Jakobas Vigodskis, ministras be portfelio žydų reikalams, Simonas Rosenbaumas, užsienio reikalų viceministras, Nachmanas Rachmilevičius, prekybos ir pramonės viceministras (visi priklausė *bendriesiems sionistams*).⁴ Žydų tautinei mažumai atstovavusioje žydų reikalų ministerijoje iki uždarymo 1924 m. bei Lietuvos Seime taip pat dirbo *bendrujų sionistų* krypties atstovai.

Sionistinių pažiūrų žydai atstovavo žydų interesams ne tik Lietuvos valstybės institucijose, bet ir vidinėse Lietuvos žydų bendruomenės struktūrose. 1923 m. žydų kahalų atstovų suvažiavime buvo nuspręsta šaukti Lietuvos žydų nacionalinius susirinkimus, kurių delegatai būtų renkami visuotiniu balsavimu. Nacionalinis susirinkimas, vadinamasis žydų Parlamentas pradėjo darbą 1923 m. lapkričio mėn. Tokio organo, išrinkto visuotiniu balsavimu, dalyvaujant visoms žydų partijoms (išskyrus kraštutinius ortodoksus), žydai dar niekada neturėjo. Tai buvo precedento neturintis įvykis lyginant su kitų Europos valstybių žydų bendruomenių istorija. Naujai išrinktoje Nacionalinėje Taryboje buvo 11 *bendrujų sionistų*, 11 *sionistų socialistų*, 10 *Mizrachi* (religinio sionizmo) atstovų, 4 amatininkų sąjungos atstovai, 2 *Poal Zion* (kairiosios sionistinio sąjūdžio krypties) atstovai ir 2 folkistai.⁵

Savo gausumu ir įtaka Lietuvos žydų politiniame gyvenime tarpukaryje antrą svarbiausią vietą užėmė *sionistai socialistai*. Jų partija didžiausią įtaką turėjo žydams darbininkams, daugiausia gyvenusiems miestuose. Reikia pažymėti, kad socializmo idėjos šiems sionistams buvo ne mažiau svarbios nei bendros sionistų programos nuostatos. Todėl partija savo ideologinėje ir praktinėje plotmėse suderino formuojamą žydų valstybės, įgyvendinsiančios socializmo idealus, vaizdinį ir bendradarbiavimą su „gimininga“ Lietuvos socialdemokratų partija, koordinuojant veiklą profsąjungose bei ligonių kasose jų tuometinėje tėvynėje, t.y. Lietuvoje.⁶

Religinio sionizmo krypties organizacijos, gyvavusios Lietuvoje visą tarpukario laikotarpį, nebuvo labai įtakingos ir praktiškai neturėjo stipresnio poveikio Lietuvos žydų bendruomenėms, nors intensyviai veikė vietinių

žydų bendruomenių gyvenime. Šios krypties veikėjai atstovavo vyresniajai žydų kartai, išaugusiai ir susiformavusiai tradicinėje religingoje žydiškoje aplinkoje ir buvo tęsėjai *Chibat Cion* - hebrajistinio kalbos sąjūdžio idėjų, kurios atrodė senstelėjusios naujojo politinio sionistinio sąjūdžio ideologams XX a. pradžioje.⁷

Jauniausia sionistų sąjūdžio kryptis, pasiūliusi karingą radikalų sionizmo veiklos koncepciją, buvo *revizionistinis sionizmas*. Populiarieji V. Žabotinskio žodžiai: “jei žydai nesunaikins Diasporos, tai Diaspora sunaikins žydus”, skatino masinę emigraciją, laužė oficialią sionistų poziciją, siekusią derinti laipsnišką Palestinos kolonizaciją ir atsargią politiką anglų ir arabų atžvilgiu.⁸ *Revizionistinio sionizmo* krypties organizacijos Lietuvoje susikūrė tik III dešimtmečio pabaigoje. Nors organizacijų skyriai greitai paplito visoje Lietuvos Respublikoje, tačiau jie nebuvo skaitlingi, lyginant su kitomis sionizmo krypties organizacijomis, tradiciškai palaikomomis žydų bendruomenės narių. *Revizionistinis sionizmas* buvo prieštaringai vertinamas ne tik varžovais save laikančių *bendrujų sionistų* ar *religinio sionizmo* atstovų, bet ir juos supusių Lietuvos visuomenės atstovų. Valstybės Saugumo Departamento 1934 m. ataskaitose apie žydų organizacijų veikimą krašte rašoma, kad “Sionistai revizionistai yra žydai nacionalistai fašistai, kurių organizacija sutvarkyta fašizmo pagrindais ir yra gerai organizuota.”⁹ “Lietuvos žiniose”, viename iš pagrindinių Lietuvos Respublikos dienraščių, žinutėse apie *sionistus revizionistus* pastarieji įvardijami kaip žydai fašistai, o organizacijos autoritetas V. Z. Žabotinskis įvardijamas kaip “žydų fiureris”.¹⁰ Bet reikėtų pažymėti, kad ketvirtame dešimtmetyje *sionistai revizionistai* dėl savo aktyvumo ir netradicinio keliamų tikslų įgyvendinimo propagavimo, vietinių žydų

bendruomenių veiklos, kaip neturinčios ateities, ignoravimo, keičiantis politinėms aplinkybėms ir stiprėjant rasinio antisemitizmo idėjoms, plaukiančioms iš Vakarų Europos valstybių, sustiprėjo, o jų idėjomis ypač žavėjosi žydų jaunuomenė. Lietuvos žydai revizionistai, būdami integrali Pasaulinio revizionistų sąjūdžio dalis, įkūrus naująją sionistų sąjungą (1934 m.), nebedalyvavo rinkimuose į sionistų kongresus ir visą savo veiklą orientavo į didesnių emigracijos kvotų Lietuvos žydams gavimą ir alternatyvių emigracijos kelių į Palestiną paiešką. Šios sionizmo krypties veikėjai ketvirtame dešimtmetyje buvo aktyviausi judėjimo, skatinusio Lietuvos gyventojus boikotuoti Vokietijos prekes, organizatoriai ir dalyviai.¹¹

Kol kas neturime atskirų tyrimų, reziūnuojančių, kurioje žydų socialinėje terpėje sionistinės idėjos buvo populiariausios ir kurie bendruomenės sluoksniai masiškiausiai jungėsi į sionistinio judėjimo gretas. Manau, vienareikšmiška nuomonė, kad sionizmas buvo tik turtingųjų žydų judėjimas, tenkinęs Anglijos “imperializmo interesus”, o sionizmo tikslas, siekiantis visus *diasporos* žydus perkelti gyventi į Palestiną - tik akių dūmimas, yra suformuota pačių sionistų dėl nuolatinių jų tarpusavio ideologinių rietenų. Sionistinis judėjimas buvo masiškiausias XIX-XX a. Pasaulio žydų istorijoje, ir dėl skirtingo sionistinių idėjų bei tikslų interpretavimo ir įgyvendinimo praktikoje numatymo jis jungė plačiausią žydų socialinių sluoksnių spektrą. Sionistinės partijos ir organizacijos nebuvo orientuotos tik į “liberalų centrą”, bet savo orientacija atstovavo tiek kraštutinių dešiniųjų, tiek nuosaikiųjų kairiųjų politiniam sparnui. Ir rabinas, ir socialistas pirmiausia galėjo apibrėžti savo pažiūras kaip sionistines.

IV.

Sionistai, kreipdami sąmoningo nacionalizmo link, siekė auklėti žydų patriotišką jaunimą, kuris trokštų veikti ir neapsiribotų vyresniųjų teoretizavimu bei delsimu. Lietuvos sionistai, žydų valstybingumo atkūrimą suvokdami kaip ilgą procesą, kurį gali vykdyti tik politiškai ir ekonomiškai subrendusi žydų karta, išauklėta nacionaline dvasia, didelį dėmesį skyrė sionizmo idėjų populiarinimui ir savo įtakos stiprinimui vietiniam žydų jaunimui, stengdamiesi kuo anksčiau įtraukti juos į sionistinių organizacijų veiklą. Praktiškai kiekviena sionistinio sąjūdžio kryptis tarpukario Lietuvoje turėjo savo jaunimo organizacijas, suformuotas pagal nukopijuotą skautiškos ir pionieriškos organizacijos modelį, pabrėžiant žydų tautinio auklėjimo svarbą. *Bendrujų sionistų* numatytoje programoje tautinių tikslų ir rūpinimosi žydų gyvenimu diasporoje derinimas, manau, atsispindėjo jų vadovaujamoje “Lietuvos sioninkų jaunimo draugijos *Hashomer Ha’cizar* (Jaunieji Sergėtojai)” įstatuose. Draugijos tikslas buvo: “išauklėti Lietuvos žydų jaunuolius uoliais žydų tautos atgimimo darbuotojais ir dorais bei naudingais Lietuvos piliečiais”.¹² Prielaidą, kad minėtasis tikslas, skelbiantis žydų auklėjimą naudingais Lietuvos piliečiais, apeliuojant į žydų lojalumą Lietuvos valstybei, galėjo būti įtrauktas tik tam, kad tokia organizacija iš viso būtų įregistruota, paneigia Valstybės Saugumo Departamento darbuotojai, rašę, kad *bendrieji sionistai* stengdamiesi paimti į savo rankas visą sionistinį judėjimą, kovodami su “marksistinėmis” žydų grupėmis, “visuomet stengiasi būti lojaliais tų valstybių piliečiais, kuriose jie gyvena”.¹³ Savo tikslams įvykdyti *Hashomer Ha’cizar* draugija numatė: kelti ir auklėti tautinę sąmonę, dorą ir pilietišką susipratimą; rengti suvažiavimus, susirinkimus,

sueigas, paskaitas, instruktorių kursus ir t.t.; leisti ir platinti atitinkamą literatūrą ir spaudą; steigti hebrajų kalbos kursus, proteguoti verbalinę ir raštišką hebrajų kalbos vartojimą visose Lietuvos žydų gyvenimo srityse; steigti žemdirbystės ir amatų būrelius ir tokiu būdu priruošti sionistų pionierių.¹⁴ Ilgą laiką minėtoje draugijoje veikė mokyklinio amžiaus paaugliai paakinti hebraiškų mokyklų.

Socialistiškai nusiteikęs sionistinis jaunimas jungėsi į *He’chaluc* (pionierių) organizaciją, kurios plėtojimas buvo kertinė sionistų socialistų veiklos sritis, dėl kurios sutarė išsiskyrusios, tarpusavyje nesutariančios atskiros šios sionizmo pakraipos partijos. Jau pirmaisiais metais po I Pasaulinio karo susikūrė pirmieji amatų ir žemės ūkio kooperatyvai. Lietuvos *He’chaluc* organizacija turėjo daugiau kaip 10 žemės ūkio kooperatyvų, kurie savo ruožtu jungė įvairių mokymo centrų, atskirų sričių mažesnių kooperatyvų tinklą, įvairiose Lietuvos vietovėse. Šios organizacijos tikslas buvo ugdyti dvasinį, idėjinį, fizinį bei profesinį parengimą gyventi Palestinoje ir dirbti ten žemės ūkyje. Jaunieji Lietuvos sionistai, daugiausia studentai, minėtų kooperatyvų dėka įgydavo specialybes bei turėjo galimybę lavinti jiems naujus įgūdžius, kuriuos manė būsiant reikalingus istorinėje Tėvynėje.¹⁵ Buvo netgi mėginimų gyventi baltose palapinėse, imituojant naujakurių gyvenimą Palestinoje. Tokia žydų veikla stebino ir kartu kėlė įtarimą lietuvių visuomenei. Lietuvių darbininkams ir ūkininkams atrodė nesuprantama, kodėl jauni išsilavinę žmonės dirba tokius paprastus darbus, kurių jie nematė darant ankstesnių kartų žydus. Pavyzdžiui, minėtos palapinės jiems pasirodė panašu į vaikų žaidimą, kuris greitai turėtų atsibosti.¹⁶ Agronomas J. Strazdas, “Palestinos- Lietuvos importo-eksporto draugijos” narys, 1936 m. grįžęs iš Palestinos, dalindamasis savo įspūdžiais taip pat

neslėpė nustebimo dėl pastebėto kolektyvinių Palestinos ūkių, stiprinančių žydų tautinę savimoneę, tvirtumo bei žydų, ne paprastų darbininkų, o diplomuotų, aukštąjį mokslą baigusiu darbštumu.¹⁷

Be žemės ūkio šakų plėtojimo, *He'chaluc* organizacija organizavo švietėjišką bei kultūrinę veiklą: intensyvius hebrajų kalbos kursus, viešąsias paskaitas, skirtas Izraelio istorijai, minėjimus ir t.t. Ši organizacija tapo ypatingai svarbi tiems, kurie iš tikrųjų ruošėsi emigruoti į Palestiną, žinant, kad nuo 1925 m. Didžiosios Britanijos vyriausybė nustatė imigracijos į Palestiną kvotą. Sionistinės organizacijos konkuravo tarpusavyje dėl limituotų imigracijos leidimų į "išsvajotąją žemę", įrodinėdamos, kad jų kandidatai yra labiausiai tinkami, kvalifikuoti ir pasiruošę ten vykti. Todėl žydų jaunuomenė, norėdama gauti tokius leidimus, buvo priversta ičlaikyti *He'chaluc* testą, kuris reikalavo puikių hebrajų kalbos, sionizmo istorijos žinių, ir turėjo būti susipažinusi su sąlygomis, laukiančiomis jų *Eretz Israel*.¹⁸ Iš pradžių palankus Lietuvos vyriausybės požiūris į *He'chaluc* judėjimą pasikeitė ketvirtame dešimtmetyje, įtarus, kad ji ne tik ruošia potencialius emigrantus, bet ir skleidžia socializmo idėjas. Kai kurie minėtai organizacijai priklausę kooperatyvai vyriausybės nurodymu buvo išformuoti ir galėjo veikti tik kaip privatūs. Legalų savo statusą jie atgavo paskutiniaisiais metais prieš II Pasaulinį karą, bet jau neturėjo pirminės savo įtakos.

Stipriausia revizionizmo atrama Lietuvoje tapo gausi jaunimo organizacija *Beitar*, žadinama Berith Trumpeldor ir Vladimiro Žabotinskio propaguojamų idealų. Šios organizacijos nariai dėvėjo rudos spalvos karinio stiliaus uniformą ir turėjo savo vėliavą. Savo vidine organizacijos struktūra bei keliamais tikslais - rūpintis hebrajų kalba, tautine žydų kultūra, ruošti ir treniruoti

naujakurius, skatinti emigraciją (ši organizacija pasisakė ir už nelegalią emigraciją) - ji mažai kuo skyrėsi nuo kitų žydų sionistinių jaunimo organizacijų. Tiesa, *Beitar* ypatingai rūpinosi fiziniu jaunuolių lavinimu, mokė ginkluotos kovos būdų, siekdama parengti karius būsimai žydų valstybei ir žydų savigynai. Pastaroji organizacija bei ideologiškai jai artimos žydų jaunimo organizacijos savo struktūra ir keliamais tikslais buvo ne tik panašios tarp savęs, bet ir turėjo akivaizdžių panašumų su lietuvių tautinėmis jaunimo organizacijomis. "Nepriklausomųjų Sioninkų revizioninkų Vladimiro Žabotinskio vardo Sąjungos Lietuvoje" įstatuose apie narystę kalbama, kad Sąjungos nariais gali būti tik abiejų lyčių Lietuvoje gyvenantys žydų tautybės asmenys.¹⁹ Tuo tarpu "Jaunosios Lietuvos" vadai pabrėžė, kad "jaunalietuviuose tik tautiškai nusistatęs jaunimas, vien tik lietuviai".²⁰ Revizionistinio sionizmo lyderio šalininkai, kurių idėjos turėjo nemažą atgarsį tarp Lietuvos žydų jaunimo ir buvo *Beitar* organizacijos ideologijos pagrindas, siekė įkurti Palestinoje žydų valstybę, panašią į Musolinio Italiją. Lietuvių jaunuomenė, "suprasdama fašistinio režimo, tautos ir valstybės koncepcijų universalumą, žiūri į Italiją su giliausia simpatija ir nori, ir siekia asimiliuoti tas idėjas, kurios gali prisidėti prie mūsų Lietuvos idealo".²¹

V.

Pirminė sionistų kultūrinio darbo ir tautinio auklėjimo atrama buvo žydų mokyklos ir spauda. Siekdami ugdyti ir puoselėti tautinę sąmonę, sionistai daug darbavosi spaudos srityje. Sionistinės spaudos tarpukario Lietuvoje klestėjimas buvo gyvas įrodymas, kaip Lietuvos žydija priėmė ir palaikė sionizmo idėjas. Seniausias žydų dienraštis "Die Yidishe Stime", įsteigtas 1920 m. Kaune, buvo *bendrujų sionistų*

partijos spaudos organas. Vėliau pasirodė ir daugiau dienraščių, pvz., „Das Vort“ - prosionistiškos socialistiškos orientacijos, „Moment“ - revizionistų laikraštis. Ne tokios įtakingos sionistinės grupuotės kaip Mizrachi ir Poal Cion turėjo savo periodinius leidinius, atitinkamai - „Dos Yidish Vort“ ir „Arbeter Zeitung“. Įdomu pažymėti, kad iš daugiau kaip pustrečio šimto žydų tautinės mažumos XX a. trečiame ir ketvirtame dešimtmečiuose Lietuvoje leistų periodinių leidinių (įskaitant ir neperiodiškai bei nelegaliaiėjusių spaudą) šeštadalį sudarė sionistinė periodika.²² Neretai žydų istorijos tyrinėtojai mėgsta pabrėžti, kad žydų *diasporoje* niekur nebuvo taip plačiai vartojama ir mokomasi hebrajų kalbos kaip Lietuvoje. Žinoma, daug kas priklauso nuo to, su kuo yra lyginama. Panašus skaičius, tenkantis skirtingo dydžio bendruomenėms, pvz., 3 milijonų Lenkijos žydų bendruomenei ir 150 tūkstančių Lietuvos bendruomenei, savaime suprantama yra laikomas didesniu mažesnėje bendruomenėje. Hebrajų kalba kaip tautą vienijantis veiksnys buvo vienas iš kertinių sionistų programos atramų. Tačiau faktą, kad Lietuvos žydų bendruomenė plačiai vartojo hebrajų kalbą, paneigia aptartoji sionistinė spauda - daugiau nei pusė visų sionistinių organizacijų leidinių buvo spausdinama jidiš kalba.²³ Ir pastaroji tendencija praktiškai nekito per dvidešimties metų laikotarpį. Taip pat galima pastebėti tendenciją, kad periodika jidiš kalba dažniausiai buvo leidžiama *sionistų socialistų* krypties atstovų, kurie pasinaudodami *bendrujų sionistų* susiskaldymu ketvirtame dešimtmetyje, darė didžiausią įtaką Lietuvos žydų bendruomenei.

Didžiausias žydų tautinės mažumos pasiekimas, išsilaikęs per visą tarpukario laikotarpį Lietuvoje, buvo savarankiška švietimo sistema. Dominuojanti žydų švietimo sistemos dalis, turėjusi svarią įtaką, buvo *Tarbut*

(hebr. kultūra) mokyklų tinklas, jungęs tiek vaikų darželius, tiek gimnazijas. *Tarbut* mokyklos nebuvo nei religinės, nei antireliginės, jų orientacija buvo prosionistinė-nacionalistinė. Dėstomoji kalba buvo hebrajų, ypatingas dėmesys skirtas šiai kalbai ir „Eretz Israel“ - pažadėtosios žemės bei žydų tautos istorijai. Vien tik 1930/31 mokslo metais *Tarbut* sistema jungė 18 parengiamųjų, 81 pagrindinę mokyklą, 11 gimnazijų, o lankiusių jas mokinių skaičius siekė 15 446.²⁴ Per dvidešimt gyvavimo metų įvairių pakopų *Tarbut* mokymo įstaigas lankiusių žydų mokinių buvo užregistruota apie 60 tūkst., t.y. 70% visų Lietuvos žydų vaikų. Tuo tarpu kaimyninėje Latvijos Respublikoje mažiau nei 3% visų žydų vaikų lankė pradinės mokyklas su dėstomąja latvių kalba, 12% rinkosi vokiškas mokyklas daugiau nei 50% mokėsi rusiškose ir tik 33% - mokyklose su jidiš ar hebrajų dėstomąja kalba.²⁵ 1927 m. *Tarbut* įsteigė savo Hebrajų mokytojų ruošimo Seminariją, iš dalies remiamą Lietuvos Respublikos vyriausybės subsidijomis. Ją baigė 164 mokytojai, kol ji Lietuvos vyriausybės nurodymu 1933 m. nebuvo uždaryta, Kauno Universitete įsteigus bendrą Lietuvos mokytojų seminariją.²⁶

VI.

Vienas šmaikštus pastebėjimas apie tarpukario Lietuvos sionistus sako: „Kas yra sionistas?“, - „Žydas, kuris duoda pinigų antram žydui siųsti trečią žydą į Palestiną“.²⁷ Lietuvoje buvo didelis skaičius žydų, palaikiusių sionizmo idėjas, balsavusių už sionistų kandidatus, pirkusių *šekel*, leidusių vaikus į sionistų „globojamas“ mokyklas, bet realiai nesiruošusių emigruoti į Palestiną. Trečiame dešimtmetyje padėtis Palestinoje buvo sunkiai prognozuojama, todėl didžiausią dėmesį Lietuvos sionistai nukreipė į

pasiruošimą kėlimuisi į “Eretz Israel”, atidedant masinės emigracijos klausimą ateičiai. Buvo renkamos piniginės aukos įvairiems fondams, remiantiems emigrantus žydus, darbo federacijoms, kibucams Palestinoje. Kolonijinio Žydų Banko akcijų, *šekel*, pirkimas taip pat buvo vienas iš svarbiausių noro įsijungti ir praktiškai remti sionizmo sąjūdį įrodymų. *Šekel* (jų skaičius turėjo būti ne mažesnis negu 11) pirkimas suteikdavo teisę balsuoti rinkimuose į Pasaulinius Sionistų kongresus. Nupirktų akcijų skaičius nustatydavo balsų skaičių konkrečiam regionui. 1935-aisiais, paskutiniaisiais rinkimų į Pasaulinį Sionistų Kongresą Lietuvoje metais, 47 088 Lietuvos žydai, t.y. beveik trečdalis bendruomenės arba pusė savaveiksmių žydų, pirkė *šekel*. Tuo tarpu tais pačiais metais Lenkijoje pirkusiųjų *šekel* žydų skaičius buvo 405 756, Rumunijoje, kur žydų bendruomenė buvo antra pagal dydį Vidurio Rytų Europos regione, pirkusiųjų skaičius siekė 53 350.²⁸ Lietuvos žydija pagal nupirktą *šekel* skaičių gavo 17 mandatų, iš kurių 10 gavo *sionistai socialistai*.²⁹ Didžioji pasaulinė ekonominė krizė, išaugusi konkurencija ekonominėje srityje, mažinusi pragyvenimo šaltinių skaičių, buvo impulsai, didinę Lietuvos žydų, kurie rinkosi emigraciją ir grįžimą į istorinę Tėvynę, skaičių. Išaugęs žydų emigracijos bumas, kuris, beje, sutapo ir su įsisiautėjusių lietuvių savivalės akcijų laiku, Lietuvos verslininkų dienraštyje buvo aiškinamas “pasirinkimo laisve”, nes “jie (žydai - E.B.) turi dvi tėvynes ir kai jiems darosi kartu, jie gali rinktis, kur jiems geriau”.³⁰ Statistiniai duomenys rodo, kad nuo 1928-ųjų iki 1939-ųjų metų iš Lietuvos emigravo 13 898 žydai, iš kurių 35% į Pietų Afriką, 25,5% į Palestiną, 18,3% į Lotynų Ameriką, 10,8% į JAV, 4,6% į Kanadą ir 5,8% į kitas šalis. Lyginant 1929–1935 m. imigracijos į Palestiną duomenis pastebimas ryškus imigrantų skaičiaus

išaugimas nuo 1932 m. Jei 1929 m. oficialiais statistikos duomenimis legaliai imigravo 5 249 žydai iš viso pasaulio, tai 1932 m. imigrantų skaičius peržengė 30 tūkstančių ribą ir iki 1935 m. augo aritmetinės progresijos principu.³¹ Toks emigracijos išaugimas daugiausia iš Vidurio-Rytų Europos regiono pirmiausia turėtų būti aiškinamas ne sionizmo idėjų išpopuliarėjimu, bet išorinių politinių aplinkybių, dariusių įtaką žydų bendruomenės statusui jų gyvenamose valstybėse, pasikeitimu. Visų pirma tai buvo susiję su pasaulinės ekonominės krizės padariniais bei kylančios nacistinės Vokietijos galia. Didžiosios Britanijos nustatomos kvotos, turėjusios sustabdyti imigraciją į Palestiną, nuolat mažino legaliai imigruojančių žydų skaičių. 1935 m. viso pasaulio žydams buvo skirta mažiau nei 2 tūkstančiai leidimų. Atsižvelgiant į tai, reikėtų paminėti, kad į Palestiną tarpukario periodu emigravo 6% visos žydų bendruomenės, ir tai sudarė 3% 1919-1941 m. visų į “Pažadėtąją žemę” imigravusių žydų.³²

VII.

Lietuvos žydų bendruomenė nebuvo gausi palyginti su Lenkijos, Vengrijos ar Rumunijos bendruomenėmis. Tačiau jei lyginsime tuometinį bendrą žydų tautybės gyventojų skaičių ir *šekelių* pirkimo, jaunimo įsijungimo į sionistinę veiklą, mokinių, lankiusių *Tarbut* mokyklą, sionistinės spaudos klestėjimo, emigracijos procesų procentinę išraišką, tenkančią Lietuvos žydų bendruomenei, galime kalbėti apie stipresnę sionizmo įtaką ir jo idėjų populiarumą tarp Lietuvos žydų, lyginant su kitomis Vidurio Rytų Europos šalimis. Galima pateikti ne vieną atsakymą, lėmusį tokį sionizmo įsitvirtinimą tarpukario Lietuvoje. Sionistinio judėjimo bendrosios tendencijos, paruošusios palankią terpę plėtoti žydų nacionalizmui,

lėmusios jo idėjų bei veiklos sėkmes ir nesėkmes Vidurio Rytų Europoje tarpukario periodu, yra taikytinos kalbant ir apie Lietuvos sionistinį judėjimą. Po I Pasaulinio Karo pasikeitė Vidurio-Rytų Europos regiono padėtis. Naujai susikūrusiose valstybėse politinė valdžia pasikeitė pavergtųjų tautybių naudai, kurios, atmetusios visa, kas svetima, naują valstybės sandarą grindė “savąja” kultūra, kalba, istorija. Tai turėję skatinti grįžti prie “savų šaknų” ir žydus, sudariusius tautinę mažumą naujose valstybėse, o ne siekti užsitikrinti savo statusą naujoje valstybėje. “Jei pokarinėje atmosferoje tvyrant tautų apsisprendimo triumfui galėjo susikurti nepriklausomos Pabaltijo valstybės, tai kodėl tai negalėtų pasisekti žydams?”³³ Integracija neturėjusi būti patraukli. Taip pat numatytos tautinių mažumų apsaugos garantijos turėjo suteikti joms teisę laisvai organizuotis į religines, visuomenines organizacijas ar politines partijas, galinčias jiems atstovauti valstybių politiniame gyvenime. Žydų bendruomenės, imliausios sionizmo idėjoms, siūliusioms “aiškų” identitetą ir vietą moderniaame pasaulyje, anot E. Mendelsohno, buvo tos, kurios turėjo gausiausią vidutinių klasių atstovų sluoksnį, dėl modernėjimo procesų nebesilaikanti ortodoksiškų kultūros tradicijų, bet dar neatitolusį nuo žydiškumo ir

Išnašos

¹ Gellner E. 1996. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai: 171

² Turima galvoje garsūs sionizmo ideologai rašę ir veikę nepriklausomai vienas nuo kito: Rusijos žydas L. Pinskeris ir jo veikalas “Autoemancipacija” bei Vokietijos žydas Moses Hessas ir jo veikalas “Roma ir Jeruzalė”.

³ Levenberg S. 1971. ‘Lithuania, Zionism in’, in Patai R. (ed.) *Encyclopedia of Zionism and Israel*. New York: Herzl Press.

⁴ Jakubčionis A. 1993. ‘Lietuvos žydai Respublikos kūrimosi laikotarpiu 1918 - 1922’, *Mokslo Lietuva* (09 01); Atamukas S. 1998. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma Littera: 166.

⁵ Valkauskas R. 1996. ‘Žydų tautinės autonomijos

nesitapatinančių su dominuojančia tauta.³⁴

Žydai Lietuvoje gyveno tarsi atskirame pasaulyje, kuri nulėmė bendruomenės papročiai ir tradicijos. Žydų netraukė etnocentriška lietuvių kultūra, todėl nekilo pavojaus būti asimiliuotiems tautinės daugumos (o tokia tendencija buvo ryški Vakarų Europos šalyse). Lietuvių ir žydų suartėjimas buvo didesnės trinties ir santykių tarp šių dviejų tautų įtampos šaltinis. Integracijos galimybėms tiesioginę įtaką darė socialinių ir ekonominių interesų kolizijos. Nors ortodoksiška tradicija buvo gyva tarp Lietuvos žydų, tačiau *hasidizmas* buvo per silpnas, kad sudarytų opoziciją sionizmui. Sionistai viešpatavo praktiškai visose žydų tautinę mažumą reprezentuojančiose organizacijose, gal kiek prasčiau jiems sekėsi tik vietinių savivaldos organų rinkimuose. Ekonominis nuosmukis ir emigracijos į JAV ir kt. patrauklias emigracijai šalis suvaržymas, reakcija į “tautos šeimininkės” stiprėjantį nacionalizmą, kylantis žydų tautinis sąmoningumas buvo tie veiksniai, kurie atskirai galbūt nebūtų vertinami kaip indėlis, leidęs įsitvirtinti sionistiniam judėjimui, bet visi kartu šie veiksniai ir buvo ta aplinka, kurioje tarpo sionistinis judėjimas 1918-1940-aisiais metais Lietuvos Respublikoje.

klausimas Lietuvoje 1919 - 1926 m.’, *Lietuvos istorijos studijos* 3.

⁶ Levin D. 2000. Trumpa žydų istorija Lietuvoje. Vilnius: Studija 101: 119- 120

⁷ Levin D. 2000: 122

⁸ Berdichevsky N. 1992. ‘The Baltic Revival and Zionism’, *Lituanus* 1: 73- 74

⁹ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LVA). F. 378. Ap. 3. B. 3462. L. 62

¹⁰ Pateikiu tik keletą “Lietuvos žiniuose” spausdintų žinučių apie žydų organizacijų padėtį krašte pavadinimus, iš kurių turinio galima įsitikinti, kad žydas fašistas vartojamas kaip sionisto revizionisto termino sinonimas: 1938 03 07 Nr. 52 Ko nori Žabotinskis?; 1938 07 16 Nr. 158 “žydų

fiureris"; 1938 09 28 *Nr.221* Žabotinskininkai apkūle oponentą. 1938 10 16 *Nr. 238* Jeruzalė panaši į karo stovyklą. Žabotinskio naujas planas; 1939 01 14 *Nr. 12* Žabotinskininkai užsipoūle "jidiše ūtime" redaktorių ir etc.

¹¹ Laker V. 2000. Istorija Sionizma. Moskva: Kron - press: 504- 512

¹² LVA. F. 1412. Ap. 1. B. 1. L. 1

¹³ LVA. F. 378. Ap. 3. B. 3462. L. 62

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Elliach Y. 1998. There once was a World. Toronto: Little, Brown & Company: 499, 501

¹⁶ Neshamit S. 1983. Hayu halutsim be-lita: Sipura shel tnuā, 1916- 1941. Tel- Aviv: 138- 140

¹⁷ Agr. Strazdas J. 1936. 'Apie Palestiną', *Apžvalga* 10

¹⁸ Elliach Y. 1998: 500- 502

¹⁹ LVA. F. 589. Ap. 2. B. 1. L. 1

²⁰ LVA. F.561. Ap. 2. B. 4390. L. 93

²¹ Blynas Z. 1935. 'Romos avangardas', *Akademikas* 10: 261

²² Feigelman N. , Fišman D.A. 1994. 'Jidishe periodishe oisgabes in der umopengiker Lite' in *Yivo Bleter (New series)* Vol. II. New York: Yivo Institute for Jewish

Research: 349 - 375

²³ Ibid

²⁴ Mendelsohn E. 1983. *Żydzi Europy Srodkowo - wshodniej w okresie miźdzywojennym*. Warszawa: PWN: 317

²⁵ Berdichevsky N. 1992: 72; Smoliakovas G. 1992. 'Pasigendu dar vienos išvados', *Vakarinės naujienos* 50 (1992 02 27)

²⁶ Greenbaum M. 1995. The Jews of Lithuania. Jerusalem: Gefen: 266- 267

²⁷ Elliach Y. 1998: 497

²⁸ Mendelsohn E. 1994. 'Zionist success and Zionist Failure: The case of East Central Europe between the wars' in Reinharz J., Shapira A. (ed.) *Essential papers on Zionism*. Tel Aviv, Brandeis: University Press :181

²⁹ Levenberg S. 1971: 726

³⁰ 'Pralinksmėjo'. 1936. *Verslas* 3 (01 16)

³¹ 'Anglų politikai prieš rasinę netoleranciją'. 1935. *Verslas* 10 (1935 08 18)

³² Matonytė I. 1997. 'Metodiška vizija', *Santaka* 08 23

³³ Mendelsohn E. 1994: 175

³⁴ Ibid.

Summary

The Zionism movement, as elsewhere in the world, was not a united movement in Lithuania. It was divided between competing political factions, more or less influential at different periods, debating means and ends, and its relation with the Lithuanian state. The main goal of the Zionists was to prepare Jews for emigration to Palestine, and to foster the Hebrew language and national culture. *The General Zionists* and *Zionist Socialists* had the biggest influence on Lithuanian Jewish communities in the period of 1918 - 1940. The primary Zionist support for Jewish cultural work and national upbringing was through

Jewish schools and the press. The prosperity of the Zionist press in the interwar period was weighty proof, that Lithuanian Jewry supported Zionist ideas. The greatest achievement of the Lithuanian Jewish national minority, which was kept up in the whole interwar period, was the independent educational system. The dominant part of the Jewish educational system was the *Tarbut* school network. There were a whole complex of the historical and political factors, which comprised the environment in which the Zionist movement flourished in Lithuania in the interwar period.

Įteikta 2001 06 03

Pateikta spaudai 2001 07 10

Eglė Bendikaitė

Tilžės 13, Klaipėda

el. paštas klist13@ip.ku.lt